

2. Бабосов Е.М. Конфліктологія / Е.М.Бабосов. – Минск, 2000.
3. Долинська Л.В. Психологія конфлікту / Л.В.Долинська, Л.П.Матяш-Заяц. – К., 2011.
4. Іванов В.М. Юридична конфліктологія / В.М.Іванов, О.В.Іванова. – К., 2004.
5. Максимова Н.Ю. Психологія адиктивної поведінки / Н.Ю.Максимова. – К., 2002.
6. Медведєв В.С. Кримінальна психологія / В.С.Медведєв. – Київ, 2004.
7. Менделевич В.Д. Психологія девіантного поведіння / В.Д.Менделевич. – СПб., 2005.

The main directions of the research of the conflict as a psycho-legal phenomenon are analysed. The essence and the variety of intrapersonal conflict among minors are defined. The characteristics of deviant subcultures as an intermediary between the intrapersonal conflict and deviant behavior of juveniles is made. The typical motifs of deviant behavior of juveniles are defined and analysed.

Keywords: intrapersonal conflict, minors, deviant subculture, the motif of deviant behavior.

Отримано: 10.02.2012 р.

УДК 159.9:378.016

В.М.Сич

Зміст та особливості розвитку професійної свідомості майбутнього психолога в процесі навчання у ВНЗ

У статті розкрито поняття “професійна свідомість”, представлені основні елементи та параметри професійної свідомості студентів-психологів. Виявлені особливості формування професійної свідомості у студентів-психологів під час професійного навчання у ВНЗ. Дана характеристика професійної свідомості як суб’єктивної складової професії, продемонстровано механізм об’єктивного переходу професійної

свідомості в професійну діяльність. Розглянуто структуру професійної свідомості майбутнього психолога. Виявлено особливості розвитку професійної свідомості майбутнього психолога в процесі його навчання у ВНЗ.

Ключові слова: професія, професійна свідомість, професійна діяльність, аспекти професійної свідомості, структура професійної свідомості, професійне навчання студентів-психологів.

В статті раскрыто понятие “профессиональное сознание”, представлены основные элементы и параметры профессионального сознания студентов-психологов. Выявлены особенности формирования профессионального сознания у студентов-психологов во время профессионального обучения в ВУЗЕ. Данная характеристика профессионального сознания как субъективной составляющей профессии, продемонстрирован механизм объективного перехода профессионального сознания в профессиональную деятельность. Рассмотрена структура профессионального сознания будущего психолога. Выявлены особенности развития профессионального сознания будущего психолога в процессе его обучения в ВУЗЕ.

Ключевые слова: профессия, профессиональное сознание, профессиональная деятельность, аспекты профессионального сознания, структура профессионального сознания, профессиональное обучение студентов-психологов.

Постановка проблеми. Сучасні підходи до професійної підготовки майбутнього психолога вимагають створення умов для становлення його як суб'єкта професійної діяльності, розвитку його професійної свідомості, виховання духовно-моральної особистості. Одним з потужних факторів, що впливають на перспективи розвитку майбутнього психолога як фахівця є професійна свідомість. Вона сприяє вирішенню завдань залучення майбутнього психолога до моральних цінностей, надання допомоги в життєвому самовизначенні, розвитку творчої ініціативи та самостійності. Професійна свідомість майбутнього психолога включає в себе систему професійних знань, цінностей, цілей, мотивів, норм, настановлень і уявлень, що визначають позицію психолога стосовно особистості клієнта.

Слід зазначити, що питання розвитку професійної свідомості особистості вже були предметом уваги дослідників. Так, вивченням професійної свідомості та самосвідомості суб'єкта діяльності займалися Г.В. Акопов, О.Ю. Артем'єва, М.Й. Боришевський, Т.М. Буякус, Н.О. Кучеровська, Д.О. Леонтьєв, І.Я.Лернер, А.К. Маркова, Л.М. Мітіна, Н.І. Пов'якель, Д.В. Ронзін, Л.В. Римар, В.А. Сластьонін та ін. Окремі аспекти професійної свідомості психолога розглядалися рядом дослідників (Т.В. Акопов, О.Ю. Ар-

тем'єва, І.Б. Ханіна, А.І. Зеличенко, Г.І. Степанова, Н.О. Кучеровська, Н.Ф. Шевченко).

Водночас аналіз наукової літератури з проблем становлення професійної свідомості виявив, що особливості розвитку професійної свідомості майбутніх психологів у процесі їх професійної підготовки в достатній мірі не досліджувались.

Мета нашого дослідження – теоретичний аналіз та емпіричне дослідження особливостей розвитку професійної свідомості майбутнього психолога в процесі його навчання у ВНЗ.

Результати теоретичного аналізу проблеми. Одним з напрямків розробки проблеми становлення професійної свідомості майбутнього психолога може стати осмислення глибинних детермінант, психологічних механізмів, які оптимізують процес становлення його професійної свідомості.

Такі дослідники, як Т.В. Кудрявцев, А.К. Маркова, Л.М. Мітіна та ін., зазначають, що професійний розвиток – це, насамперед, процес формування професійної свідомості й самосвідомості [3; 5; 6]. Виходячи із цього, можна вважати, що в період професійного навчання входження в професійну діяльність характеризується істотними змінами в сфері самосвідомості.

Як свідчить аналіз теоретичних положень, що визначають сутність професійної свідомості майбутнього психолога [2; 7; 8], професійна свідомість майбутнього психолога може трактуватися як: 1) атрибут суб'єкта діяльності та професійної підготовки; 2) система усвідомлених професійно необхідних знань, що включає усвідомлення професійно значущих цінностей, які забезпечують професійну активність і планування професійного шляху; 3) здатність суб'єкта до ціннісно-сислового саморегулювання; 4) фундаментальна умова професійного розвитку майбутнього психолога; 5) показник професійного самовизначення.

Професійна свідомість майбутнього психолога має свої змістовні і динамічні характеристики. Професійна свідомість майбутнього психолога:

- відносно стійке психічне надбання суб'єкта діяльності, що піддається внутрішнім змінам і накладає відбиток на всі його життєві прояви;
- здатна, як і свідомість в цілому, відображати об'єктивну дійсність, але під певним, притаманним тільки йому, кутом зору;
- дозволяє йому вибудувати своє ставлення до професійної реальності, до себе як до фахівця, до інших суб'єктів, долати професійні труднощі і вирішувати професійні завдання.

Варто зазначити, що до суб'єктивного аспекту професії належать професійні знання, уміння і навички, а також суспільні норми, цінності, ідеали, що засвоюються індивідом в ході відповідної діяльності або при підготовці до неї. Тобто, можна сказати, що суб'єктивна складова професії полягає у виділенні і розвитку професійної свідомості.

Професійна свідомість, як форма суспільної свідомості є собою сукупністю основних соціальних вимог, ідеалів, уявлень, звернених до конкретної професії і покликаних регулювати професійні відносини людей і співвідносити вузькопрофесійні вимоги з суспільними установками.

Як зазначає Г.В. Лазутіна, професійна свідомість – системне утворення, предметом відображення якого виступає конкретна професійна діяльність і функцією якого є регулювання цієї сфери соціальної активності людини. Отже, поняттям “професійне свідомість” позначається та частина суспільної свідомості, яка виникає в її структурі як проекція спеціалізації трудового досвіду конкретних професійних груп в результаті суспільного поділу праці [4].

У структурі професійної свідомості виділяють два аспекти:

- нормативний, який простежується в системі професійної ідеології, тобто зведення вимог, які суспільство висуває до фахівців-професіоналів, а також системи норм, що регулюють відносини фахівців між собою;
- індивідуально-особистісний, який проявляється як професійна психологія, тобто індивідуальні переконання фахівців, що стали частиною системи їх загальносвітоглядних поглядів, що стосуються праці і власне бачення своїх професійних обов'язків. Індивідуально-особистісний аспект професійної свідомості часто характеризується як професійна свідомість особистості, або професійна самосвідомість, і розглядається як частина загальної самосвідомості особистості, що представляє собою розвиток уявлень особистості про свої професійні якості, які необхідні їй для професійної діяльності.

Істотною умовою готовності особистості до певної професійної діяльності є сформованість її професійної свідомості, що включає в себе систему усвідомлених професійно-необхідних узагальнених і оперативних знань про цілі, засоби, плани і програми професійної діяльності, про об'єкти та суб'єкти професійної взаємодії, про параметри і норми оцінки ефективності професійної діяльності.

Одним з важливих аспектів дослідження є розгляд структури професійної свідомості майбутнього психолога. Слід відзначити, що

професійна свідомість представників однієї професії включає в себе ряд загальних компонентів, що обумовлені характером професійної діяльності:

- гносеологічний компонент, до якого відносяться необхідні для даного виду професійної діяльності теоретичні та історичні знання, уявлення про предмет професійної діяльності, її місце в суспільстві, про функції та принципи даної професії. Необхідно відмітити, що гносеологічний компонент професійної свідомості передбачає не механічне засвоєння певної сукупності знань, а включення цих знань в світогляд спеціаліста;

- практичний компонент, що включає практичні вміння та навички, правила і норми професійної діяльності, що відображають особливості процесу даного виду професійної праці. Цей компонент професійної свідомості формується в процесі здійснення професійної діяльності і є свого роду досвідом роботи. Він тісно пов'язаний з рівнем розвитку громадського знання і науково-технічним прогресом;

- аксіологічний компонент, що складається з професійно-моральних цінностей і зразків поведінки, які є результатом вибору спеціалістом такого варіанта професійної поведінки, в якому можуть реалізуватися стимули та моральні настанови індивіда як члена професійного співтовариства. Цей компонент професійної свідомості часто формується стихійно і представляє інтуїтивне узагальнення професійно-морального досвіду практичної і теоретичної діяльності представника тієї або іншої професії. Однак на його формування впливає професійна етика як нормативно-документальне вираження моралі професійної групи [1].

Деякі психологи [2; 7] припускають, що структура професійної свідомості складається з трьох компонентів: когнітивного, афективного й поведінкового (Я-Розуміння, Я-Ставлення, Я-Поведінка).

Когнітивний компонент професійної свідомості представляє процес відображення та оцінювання суб'єктом професійної реальності, професійної діяльності. До когнітивного компонента професійної свідомості майбутнього психолога можна віднести: узагальнений образ Я-реального як суб'єкта професійної діяльності; професійні Я-образи (за тимчасовим критерієм – минулого, сьогодення, майбутнього свого як професіонала; за критерієм реального, ідеального й можливого); ситуативні Я-образи як суб'єкта професійної діяльності; Я-образ як професіонала в очах оточуючих (колеги й клієнти); професійні еталони як критерії оцінки професійної поведінки й професійних результатів; образ професії й система критеріїв оцінки професійної поведінки.

До афективного компонента професійної свідомості майбутнього психолога відносяться: загальна професійна самооцінка; самооцінка своїх професійних здатностей індивіда; самооцінка професійної теоретичної й практичної компетентності; самооцінка своїх особистих професійно важливих якостей; рівень професійної самоефективності (віра у свою професійну ефективність у майбутньому); рівень самоповаги й прийняття себе як професіонала; рівень професійних домагань.

Що стосується поведінкового компонента професійної свідомості майбутнього психолога, то основними функціями тут є самоконтроль і саморегуляція суб'єкта в професійній діяльності. Ці функції реалізуються через професійну ідентифікацію й професійне самовизначення, у результаті якого формується професійна позиція майбутнього психолога.

В процесі трудової діяльності професійна свідомість об'єктивується в професійну діяльність. При цьому професійна свідомість, що об'єктивувалася в професійну діяльність, включає в себе не стільки прагнення до якогось професійного ідеалу, скільки орієнтацію спеціаліста на чесне виконання своїх обов'язків [1].

Результати дослідження та їх обговорення. В експериментальному дослідженні, що було проведено на базі Кам'янець-Подільського національного університету імені Івана Огієнка, брали участь студенти 1-5 курсів факультету психології. Віковий склад досліджуваних – від 19 до 21 років. Загальна кількість складала 125 осіб.

Для проведення експериментального дослідження нами були використані такі методики:

- опитувальник на виявлення рівня розвитку професійної свідомості (А.В. Губанова, Р.А. Гайнуліна);
- анкета на виявлення ставлення до своєї професії (модифікація методики "Асоціативний ореол професії" Є.О. Клімова).

Спочатку в нашому дослідженні був використаний опитувальник на виявлення рівня розвитку професійної самосвідомості. Опитувальник містить 13 питань, розподілених за 3 шкалами: образ професії, образ Я, залучення до професійної культури. За допомогою спеціального ключа визначається рівень професійної самосвідомості: побутовий рівень; зовнішньорефлексивний рівень; внутрішньорефлексивний рівень.

Як свідчать результати дослідження рівня розвитку професійної свідомості (див. табл. 1), у студентів психологів всіх курсів переважає зовнішньорефлексивний рівень професійної самосвідомості, який поступово зростає від курсу до курсу, а побутовий

рівень менш поширений. Тобто, можна сказати, що більшість студентів оцінюють себе “очима” інших значущих людей, наприклад, однокурсників, спостерігається бажання бути подібними їм. Більшою мірою актуалізуються соціальні якості, а не фізичні та духовні. Студенти намагаються відповідати “Я” належному (залежно від значущості соціуму), порівнюють себе з іншими. Поведінка регулюється соціальними очікуваннями і нормами.

Таблиця 1

Результати дослідження рівня розвитку професійної свідомості особистості майбутніх психологів

Рівні	Кількість студентів, у %				
	1 курс	2 курс	3 курс	4 курс	5 курс
побутовий	20	20	12	12	8
зовнішньорефлексивний	44	44	48	48	52
внутрішньорефлексивний	36	36	40	40	40

Далі ми використали запропонований Є.О. Клімовим методичний прийом виявлення, так званого, асоціативного ореолу професії, суть якого зводиться до наступного. Досліджуваному (після встановлення контакту в індивідуальному обстеженні) пропонується письмово перелічити ті професії, види робіт, заняття, які, як він вважає, чимось схожі на його майбутню професію, родинні їй. Показниками, у нашому випадку, були загальна кількість асоційованих професій, якісний склад асоціацій (адекватність, істотність і інші характеристики), ознаки споріднення професій, що були виділені досліджуваними. У результаті було отримано близько 485 висловлювань від 125 досліджуваних.

Студенти-психологи першого курсу, незважаючи на відсутність реальної професійної діяльності, уже на цій стадії мають професійну самосвідомість, яка проявляється у факті усвідомлення своїх професійних здатностей, потенцій і перспектив. Як свідчать результати дослідження, уявлення першокурсників про професійну діяльність практичного психолога розмиті й близькі з професійним стереотипом, що проявляються в суспільній думці. Образ професії при цьому включає, в основному, зовнішні відмітні ознаки діяльності, а більш глибокі, операціонально-технічні ознаки в цьому образі відсутні (див. табл. 2).

У студентів-психологів другого курсу формується більш поглиблене уявлення про професію. Проте, це більшою мірою пов'язано з кількісним, а не якісним зростанням. Образ професійної діяльності на цьому курсі включає безліч різноманітних ознак, але істотні ознаки тут не вичленовуються ще повною мірою (див. табл.

2), хоча рух у цю сторону відбувається, і це видно на прикладі зміни в системі критеріїв професіоналізму.

Таблиця 2

Кількість критеріїв споріднення професії “психолог” з іншими професіями позначених майбутніми психологами

Ознаки	1 курс	2 курс	3 курс	4 курс	5 курс
Професії в цілому	18	29	32	20	13
Суб'єкта професійної діяльності	22	23	21	30	35
Операціонально-технічні	0	1	9	16	19
Етичні	0	0	1	5	6

Як видно з табл. 2, на третьому курсі у студентів-психологів уявлення про професію продовжує поглиблюватися, уточнюватися й диференціюватися. В образі професії з'являються ознаки, що характеризують операціонально-технічну сторону діяльності практичного психолога.

Дані табл. 2 вказують на те, що в уявленні про професійну діяльність у студентів-психологів четвертого курсу все вагомніше місце починають займати операціонально-технічні характеристики. Також з'являється ще одна група ознак, що характеризують етичну сторону діяльності практичного психолога. Поява в образі професії етичних параметрів говорить про розуміння студентами-психологами істотних відмінностей практичної психології від інших професій та важливого аспекту в професійній діяльності психолога, що пов'язаний з обмеженнями в професії й усвідомленні її високої відповідальності.

Що стосується студентів-психологів п'ятого курсу, то тут ми бачимо найбільш чітке й диференційоване уявлення у них про професійну діяльність (див. табл. 2).

Висновки. Отже, професійна свідомість майбутнього психолога – це форма відображення професійної реальності, інтегральне особистісне утворення суб'єкта майбутньої діяльності, становлення якого здійснюється під впливом професійного навчального середовища, проявляється в системі мотивів, особистісних смислів і цілей, робить об'єктом роздумів професійні знання, здібності та особистісні якості, забезпечуючи успішне здійснення майбутньої професійної діяльності.

Проведене емпіричне дослідження показало, що формування професійної свідомості майбутнього психолога починається в процесі професійного навчання у ВНЗ, але цей процес має свої особливості, які проявляються по-різному на різних стадіях професійного навчання. Майбутні психологи на ранніх стадіях професійного навчання усвідомлюють свої професійні здатності,

потенції і перспективи. Проте, у них проявляється тенденція до завищення професійної самооцінки й рівня домагань при розмитому уявленні про специфіку професійної діяльності. На другому курсі в майбутніх психологів проходить стадія первинної кризи професійної свідомості, коли у них відбувається формування основних уявлень про професійну діяльність і переживання неузгодженості уявлень про себе й професійні вимоги. Потім, на третьому та четвертому курсах, у майбутніх психологів відбувається істотна корекція уявлень про професійну діяльність, яка веде до зміни професійного Я-образу й корекції професійної самооцінки. Останній випускний курс навчання є свого роду переломним етапом у ході професійно-особистісного розвитку майбутніх психологів. У студентів п'ятого курсу проходить стадія вторинної кризи професійної свідомості. В них відбувається зміна навчально-професійної на професійно-практичну діяльність і усвідомлюються нові вимоги до особистості.

Становлення та розвиток професійної свідомості майбутніх психологів буде ефективнішим і більш конструктивним, якщо у рамках діяльності психологічної служби ВНЗ буде реалізовуватися програма психологічного супроводу і підтримки студентів на всіх етапах їх професійного становлення.

Список використаних джерел

1. Ангеловский А.А. Анализ понятий профессия, профессиональное сознание, профессиональная деятельность, профессионализм // Известия Самарского научного центра Российской академии наук / А.А. Ангеловский – Т. 12. – №5(2). – Самара, 2010. – С. 306-314.
2. Гусякова Н.И. Психологические механизмы становления профессионального сознания будущего учителя: Автореф. дисс... докт. психол. наук: 19.00.07 / Н.И. Гусякова; ГОУ ВПО "Поволжская государственная социально-гуманитарная академия". – Самара, 2010. – 43 с.
3. Кудрявцев Т.В. Психологический анализ динамики профессионального самоопределения личности / Т.В. Кудрявцев, В.Ю. Шегурова // Вопросы психологии. – 1983. – В. 2. – С. 51-59.
4. Лазутина Г.В. Профессиональная этика журналиста / Г.В. Лазутина. – М., 2000. – С. 79.
5. Маркова А.К. Психология профессионализма / А.К. Маркова. – М., 1996. – 308 с.
6. Митина Л.М. Личностное и профессиональное развитие человека в новых социально-экономических условиях / Л.М. Митина // Вопросы психологии. – 1997. – В. 4. – С. 28-38.

7. Пономарев Я.А. Психология творчества: Избранные психологические труды / Я.А. Пономарев. – М. – Воронеж: МОДЭК, 1999. – 480 с.
8. Шевченко Н.Ф. Формування професійної свідомості практичних психологів у системі вищої освіти: Автореф. дис... докт. психол. наук: 19.00.07 / Н.Ф. Шевченко; Ін-т психології ім. Г. С. Костюка АПН України. – К., 2006. – 34 с.

The article discloses the concept of “professional consciousness”, presents the main elements and parameters of professional consciousness of students-psychologists. The peculiarities of formation of professional consciousness of the students-psychologists during professional training in the UNIVERSITY. This characteristic of the professional consciousness as a subjective component of the profession, demonstrated the mechanism of the objective of the transition of the professional consciousness in the professional activity. The structure of professional consciousness of the future psychologist. The peculiarities of the development of professional consciousness of the future psychologist in the process of his education in the UNIVERSITY.

Key words: the profession, professional conscience, professional activity, aspects of professional consciousness, the structure of professional consciousness, professional training of students-psychologists.

Отримано: 2.02.2012 р.

УДК 316.614: 364.26

О.О.Ставицький

ГЕНДЕРНІ ВІДМІННОСТІ У СТАВЛЕННІ ДО ЛЮДЕЙ З ОСОБЛИВИМИ ПОТРЕБАМИ

У статті розкриваються та уточнюються поняття “гандикапізм”, “гандикап” та “гандикапність”. Здійснено аналіз емпіричного дослідження проявів гандикапності у жінок та чоловіків стосовно людей з особливими потребами.

Ключові слова: гандикапізм, гандикап, гандикапність, інвалідність.

В статті розкриваються і уточнюються поняття “гандикапізм”, “гандикап” і “гандикапність”. Проведен аналіз емпіричного дослідження проявлених гандикапності у жінок і чоловіків по відношенню до людей з особливими потребами.

Ключевые слова: гандикапизм, гандикап, гандикапность, инвалидность.